

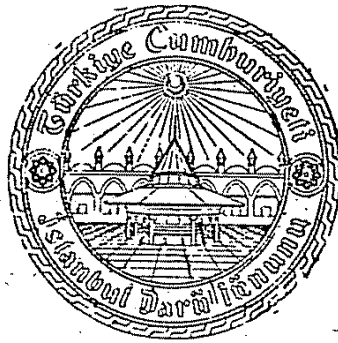
Beşinci sene

On dokuzuncu Sayı

DARÜLFÜNUN
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
MECMUASI

TARİHÎ, İCTİMAÎ, DİNÎ, FELSEFÎ

MART - 1931

İSTANBUL
CUMHURİYET MATBAASI
1931

İslamda Felsefe cereyanları

[Üst taraftı bundan evvelki nushada]

İbnitufeyl — Hristiyan Eskolâstiklerin Ebubekirden muharref olarak (Abubacer) dedikleri Ebucafer Mehemmedibni Abdülmelikibni ilkaysî (1) Endülüsün en büyük feylesoflarından biridir, üstazi belli değildir, bazı Müelliflerin iddiaları veçhile İbnibacce değildir, çünkü kendisi İbnibacceyi şahsen tanımadığını tasrih ediyor. İbnitufeyl hikmet, tıp, riyaziyat, edep ile iştihar etmiş, hikmetin bütün cüzüleri kendisinde tahakkuk etmiştir. İbnitufeyl Garnatada Tıp talim eylemiş idi, bir müddet Garnata Hâkiminin sır kâtibi, sonra Müvehhidin emiri Ebuyakup Yusufibni Abdülmüminin Tabibi olmuş idi; emirin Veziri olduğu da zikrediliyor ise de bu rivayet şüphelidir, çünkü şakirdi, meşhur Felekî Ebuishakıbitrucî Felekiyata ait yazdığı kitabın kitabın mukaddimesinde üstazını Kadı vasfile zikrediyor. Emir ile Hakim (2) arasında dostluk ziyade idi, Emir Hakimin ilmine meftun idi, Hakimin Emir yanında da nüfuzu var idi, Hâkim bu fırsattan istifade ederek saraya asrımın en büyük âlimlerini celbetmiş idi, İbnirüştü Emire takdim eden İbnitufeyl idi, İbnitufeyl (580) tarihinde vefat etmiştir.

İbnitufeylin tıbbı aîti iki eseri vardır. Ebuishakıbitrucî ve Kurtub kadısı, Endülüs feylesofu İbnirüştün şehadetleriyle sabittir ki İbnitufeyl Batlamyusun nazariyatına bedel başka bir nazariye koymuş idi, Batlamyusun ecrami semaviyenin harekâtı hakkında vazettiği kanuna muhalif diğer bir kanun vazetmiş idi. İbnitufeylin fazlû meziyeti zamanının Felsefesini hayalî bir kıssa; yeni, orijinal bir şekilde gösteren yegâne kitabı ile sabittir. Bu da (Hayyibni Yakzan) namındaki Felsefî bir romanıdır, Hayyibniyakzan ummî edebiyat kitabıdır, Kurunuvustanın en ziyade merak ile okunan bir eseridir, Hayyibniyakzan (3) "Tabiat adamı,, "kendi kendine felsefe,, "Ruhun uyanması,, "Esrari hikmeti meşrikiye,, gibi muhtelif unvanlarla bir çok Avrupa lisanlarına terceme olunmuş, "Kuaker,, ler (4) tarafından bir tehzihi ahlâk kitabı gibi kabul olunmuş idi.

(1) İbnitufeylin künyesinde ihtilaf olunmuştur. Eskolastiklerin dedikleri gibi Ebubekir diyenler olduğu gibi Ebucafer diyenler de vardır, doğrusu bu olacak.

(2) — Hakim günlere sarayda kalır idi.

(3) — Hay yaşayan, Yakzan, Uyanık manasınadır ki, burada Uyanık Allah demek olacak

(4) — Başlıca İngiltere ve memaliki müttelide de münteşir olan bir mezheptir ki İngiliz Protistan Mezhebinden dönmeydir.

İbnitufeyl felsefesinde başlıca üç hedef gösteriyor:

1 — Vaktinin hükemasını pek ziyade işgal eden, en müşkül bir mesele olan nefsi insanî ile Akli faalin alâkasını diğer bir tabir ile ittisalini temmül tarikile halletmek.

2 — Şarkta iki asırdanberi bir takım İslâm mütefekkirlerini uğraştıran bir meseleyi halleylemek yani Hikmet ile Şeriatî cemetmek.

3 — Ruhîyat ilmi için pek mühim olan bir meseleyi ortaya atmak: "mahzı hakikat ekalliyette kalan metin ruhlulara mahsustur,,.

İbnitufeyl bu üç hedef için üç şahıs temsil ediyor: Hayyibniyakzan, Absal veya Asal, Salaman.

Hayyibniyakzan ıssız adada yaşıyor, hayattan hiç bir şey bilmiyor, akli faalin yardımını ile fikri uyanıyor, artık esrarı tabiatî keşfediyor, Feylesof oluyor, İlâhiyatın en güç meselelerini hallediyor.

Gazalî bu hususta halveti tavsiye ediyor, İbnibacce ise halvete bedel ilminazarî ve bahsifikriyi ikame eyliyor idi. İbnitufeyl İbnibaccenin fikrini muvafık buluyor, fikribeşerinin, kudretimüdrikenin hayat meşgalelerinden kendisini çekmiş, dağdagalarından salim kalmış, hariçten bir terbiye almamış olan bir insanda derece derece tekâmül ederek Allah ile ittisale varlığını izah ediyor.

Absal Fadıl, hayırhah, müteşerri bir şahıstır, şu kadar ki Şeriatin zâhir manalarını tevile daha meyyaldir, batınî manalara daha ziyade dalar, esrara daha ziyade vâkıf olur. Halis dindar olan Absal halis feylesof olan Hayyibni Yakzan ile o ıssız adada rastgele buluşurlar, kabul ettiği dinin mebde ve meade ait olan hakikati ile Hayyibni Yakzanın bulduğu hakikat ile tam bir ahenk bulduğu anlaşılır.

Salaman (1) da Fadıl, hayırhah, müteşerri bir şahıstır, şu kadar ki te'vile yanaşmaz, zahirini muhafazaya itinası çoktur, Absalın arkadaşıdır, Absal ile Hayyibni Yakzan Salamanın bulunduğu Adaya gelirler, Hayyibni Yakzan ahaliyi talime başlar, esrarı hikmeti faş eder, zâhirden hakikate doğru yürür, zihinlerindeki hakikati üze tavsife kalkışır, hemen cemaat bundan sıkılmağa başlar, mahzı hakikatı kabul etmezler, Hayyibni yakzan ümidini keserek Absal ile beraber oradan kalkıp kendi adalarına gelirler.

İbnitufeyl tedricî bir surette yüksek bir kiyasetle bir ıssız adada yetişen muhayyel bir şahsa yegâne akıl kuvveti'le Felsefeyi keşfettiriyor. Kendi zan ve tahmini üze İshrakiye mesleğini diğer bir tabir ile Müslüman neveflâtunilik sistemini kuruyor. İbnitufeyl felsefesini kıssalar kalıbına döken

(1) — Salaman ve Absal kıssaları Nesrî Tosi tarafından ehemmiyetle tetebbu olunmuştur, Cami de bundan bahis itmiştir. Fakat muhtelif eserlerde rolleri başkadır Camide Salaman genç bir Prens, Absal onun sevgilisi olan bir dayasıdır, Nesrî Toside Absal bir kadındır, diğer bir yerde Salaman ile Absal ül kardaşlardır. İbnitufeyle göre Salaman Emir, Absal onun arkadaşıdır.

kıssasının kahramanını Mütevahhit bir şahıs yapan ilk feylesoftur, o Mütevahhidin nefsi ve fikirleri tabiate, derece derece Cemadden, Nebatten, Hayvandan başlayıp kâinata bağlanarak idrak noktasına, fevkattabii bir nizame, Allah ile ittisal noktasına nasıl vâsıl olduğunu göstermekle Hayyibniyakzan bir nevi psikolojik Robenson olup kendi kendine talim olunan bir felsefeyi temsil ediyor. Kendi kendine talim olunan felsefe yeni bir felsefe değildir. İskenderiye kanalından geçmiş bir Tasavvufi Meşai felsefesidir. Huneynibnişhakın Rumcadan terceme ettiği bazı kıssalar haber veriliyor, bazı fıkraların Neveflâtunilerin Suriye Reisi Zamlıkostan herfiyen terceme olunmuşa benzediği de söyleniyor, bu halde bu kıssaların İskenderiyeden neş'et etmesi de muhtemeldir.

İbnitufeyl "Hayyibni Yakzan,, in mukaddimesinde sebebi telifi, İslâm felsefesi tarihini oldukça nafi bir surette telhis ediyor, İbnisina, Gazalî, İbnibacceyi sena ediyor, Farabiyi hırpalıyor; Elkendî, Amirî, Siczî, Miskeveyhi kale almayor, Ebulberekâtî Bağdadî ile Şehabeddini Suhreverdiyi zikretmiyor, dört büyük hakimi intikat ediyor. En sonra, felsefesini temhit ettikten sonra Romana başlıyor.

Sebebi te'lif - baş Feylesof İbnisinanın Hikmetimesrikiyede beyan ettiği sırların izah olunması İbnitufeylden rica olunuyor, İbnitufeyl bunu pek muvafık bulup hakkı apaçık bir halde anlamak isteyenlerin bu gibi esrarı keşif ile uğraşmalarını lüzumlu görüyor; bu sual ile duyduğu duyguyu şöyle anlatıyor: "Bu sualin bende şimdiye kadar görmediğim bir hali müşahadeye, dilin dönemeyeceği, kelimenin ifade edemeyeceği çok yüksek bir makama iletmeğe sebep olan tatlı bir hatırayı uyandırdı, çünkü bu hal başka bir tavırda, bu makam başka bir âlemdedir, şu kadar ki bu hal insanı öyle bir güzelliğe, sevince, lezzete boğar ki o hal ile hal olanlar sırrı gizlemeğe muktedir olamazlar, belki kendilerine âriz olan, zevk, neş'e, ferah hallerini tafsil etmeksizin mücmel bir surette ifşaya mecbur olurlar, bunlar içinde ülûmda hazık olmıyanlar temyiz etmeksizin söz söylerler, bundan naşi bu hal esnasında bazısı (سبجانی ماءظم شانی) (1), kimisi (انا الحق) (2), bir kısmı da (ليس في الثوب الا الله) (3) demişler idi, (4); Gazalî ise bu hale vâsıl olunca ilminde hazık, ülûm ile müeddep olması sebebile (فكان ما كان مما استاذكره X فظن خيراً ولا تسأل عن الخبر) beytini inşat eylemiş idi. (5).

İslâm feylesoflarını intikat: - İbnitufeyl Şarkta en büyük hakim, feylesof tanıdığı Farabî, İbnisina, Gazalî ile; Garpte en büyük Feylesof bil-

(1) — Kendimi Tesbih ederim, benim şanim ne büyüktür!

(2) — Ben Hakkım.

(3) — Bu libas içinde Allahtan başkası yoktur.

(4) — İbnitufeyl bu sözler ile Bayezidibestami yi, Hallacimansuri, Cüneydibağdadi yi kastediyor.

(5) — Zikir edemiyeceğim haller vakı oldu, onların hayır olduğunu zannetde nasıl olduğunu sorma.

diği İbnibacceyi intikada girişiyor. Ebülberekâtı bilmediğinden ondan bahsetmiyor, büyük feylesofları birer birer intikat ettikten sonra Felsefesini tesis ediyor.

1 - İbnibacce hakkındaki intikadı: - İbnitufeyle göre İbnibacce mücerret ilminazari ve bahsifikriyi tutarak ifadesi veçhile o sayede hayatıtabiiyeye nisbet olunamayacak, ahvali ilâhiye denmeğe lâayık olacak bir takım gayri heyülânî, ülvî itikadat mertebesine, Süada mertebesine çıkmış idi, fakat bu mertebede kalmış, ötesine geçmemiş idi. İbnitufeylin işaret ettiği mer-tebe ise bu mertebenin çok üstünde idi, ehli zevk mertebesi idi.

İbnitufeyl ittisal meselesinde İbnibacceden ileri gidiyor, fezail ile nazari kâfi görmüyor, zevk ve hads yolunu tutuyor, İsrakî mesleğini ter-viç ediyor, Tasavvuf ile nazari birleştiriyor idi. İbnitufeyle göre ehli-nazarın fikri sahihe müstenit idrakleri ile ehli tasavvufun aynı mesele hak-kindaki idrakleri her ikisi de hak olmakla beraber ehli tasavvufun id-rakleri daha açıktır, daha lezzetlidir, İbnibacce bu zevki beyan eden Mü-tesavvifeyi tayip etmiş, bu zevkin kuvvei hayaliyeye raci olduğunu ileri sürmüş, açık bir ibare ile süadanın halini beyan edeceğini vait eylemiş idi, İbnibacceye "tanımadığın bir şeyin tadını müstahil görme, Sıddiklerin boyunlarına adımını koyma,, demek lâayık olur; ne çare ki İbnibacce ya kendi dediği gibi vaktinin darlığından, işlerinin çokluğundan dolayı vadini ifaya vakit bulamamış olacak; yahut malî çoğaltmak, elde etmek için türlü tür-lü çarelere baş vurmak hususlarında teşvik itmesine münafi bir takım söz-ler söylemeğe mecbur bulunacak, bu hal ise kendini yalancı çıkarmağa, revîşi hakkında fena sözler söylenmesine badi olacağından vadini ifa e memiştir.

İbnitufeyl ehli zevk yolunu ehli nazar yoluna tercih ediyor: "Hak olduğu gibi ancak ehli zevk yolunda anlaşılır, ehli nazar yolu ibare yodulur, iba-rede ise değişiklikler çoktur, idareyi şerh ve izah hususunda ne müşkülât vardır; buna muvaffak olanlar gayet nadirdir, muvaffak olanlar da remiz ve işaret yolunu tutmuşlardır, çünkü şeriati Muhammediye buna dalmayı menetmiştir, Aristo, Farabînin kitapları, İbnisinanın Şifası vasıtalarile bize gelen Felsefe bu maksada kâfi değildir,,.

İbnitufeyl bu söz ile Felsefe hakkında kitaplar ile, ibare ile Felsefenin, olduğu gibi anlaşılabilceğini kabul etmiyor.

İbnitufeyl bundan sonra Endülüs muhitine geçiyor, Endülüs muhi-tinde mantık ve felsefenin şüyuundan evvel fitreti faika eshabının Riya-ziyat ile mütevağğil olduklarını, Riyaziyatta haddi kemale erdiklerini, on-dan fazla bir şey yapmadıklarını haber veriyor; sonra mantık ile meşgul olanların biraz ilâvede bulunduklarını fakat onunla kemale eremediklerini, onlar hakkında şöyle dendiğini bildiriyor:

برج بان علوم الوری × اثنان ماقيما من خزيد
حقيقة يمجز تحصيلها × و باطل تحصيله ماقيد . (١)

Daha sonra gelenlerin seleflerine nazaran nazarları daha keskin, hakikate daha yakın olduklarını beyan sırasında İbnibacceye dönüyor: "Sonra gelenler içinde İbnissaiğten daha sağlam fikirli, daha sahih nazarlı yok idi, ancak ölünceye kadar dünya onu meşgul etti de ilminin hazineleri, gizli hikmetleri meydana çıkmadı, kitaplarının pek çoğu nakıstır, riha-yetleri kesilmiştir, nitekim Nefis, Tedbirilmütevahhit ile Mantık ve Tabiat ilimlerine ait Kitapları böyledir; tam olanları da muhtasar, muhtelif risa-lelerdir, kendisi bunu tasrih ediyor; (İttisal) risalesinden bürhani maksut olan manayı bulmak pek güçtür, bazı yerlerde ibarenin tertibi de yolunda değildir, bunu kendisi de itiraf ediyor, vakit müsait olsaydı tebdili cihe-tine gider idi,, "ben ona yetişmedim amma bunun hakkında bana söy-lenen sözler budur, onun asrında onun derecesine çıkamayanların da hiç bir te'lifini görmedim,,.

İbnitufeyl daha sonra kendi asrına geçiyor: "muasırların bir kısmı henüz yol yürümekte olmakla ya tezayüt veya vukuf haddinde kalmışlar, henüz kemale erememişlerdir, kiminin de ne olduğunu işitmedim,, İbnitu-feyl burada İbnirüşte telmih ediyor, İbnitufeyl asrında İbnirüşten maada dört Feylesof daha meşhur idi: İbnirüşün üstazi Ebucafer ibni Harunittercali, Mehemedibni Abdulmelikibnişibli Ebumuhemmedişşezüni, İbnizühûr. Bun-lardan bahis yoktur. Çünkü hepsini tahsil çağında görüyor.

2 - Farabiyi intikadı: - İbnitufeyl Farabiyi şöyle intikat ediyor: "Fara-binin bize vâsıl olan kitaplarının pek çoğu Mantık hakkındadır. Felsefeye ait olanları şüpheler içinde boğulmuştur, bir defa (الملة الفاضلة) de nüfusu şerirenin öldükten sonra sonu gelmeyen elemeler içinde, sonsuz bir surette kalacaklarını isbat ediyor, sonra (السياسة المدنية) de nüfusun inhilâl ede-rek ademe gideceğini yalnız nüfuskâmilinin baki kalacağını tasrih eyle-yor, daha sonra (Ahlâk) kitabında saadetiinsaniyenin ancak bu dari hayate mahsus olduğunu beyan eyleyor, akabinde (bundan başka söylenen söz-ler hep hezeyan, hurafattan ibarettir) maalinde sözler savuruyor, bu söz bütün halkı rahmeti İlâhiyeden me'yûs kılmış, Fadıl ile Şeriri bir dere-rece tutmuştur, çünkü hepsinin sonu ademdir, bu, öyle büyük bir hatadır ki söylenecek bir söz. değildir. Bundan başka Nübüvvet hakkında kötü itikadını tasrih ederek Peygamberliği zümünce bilhassa kuvvei hayaliyeye mahsus olduğunu söylüyor, Felsefeyi nübüvvetten üstün görüyor. Farabi daha bunlara mümasil bir takım hatalara düşmüştür ki burada zikre lü-zum yoktur,,.

(1) — Bana ayan oldu ki halkın ilimleri ikidir, fazla değildir. Biri herkesin tahsilinden aciz kaldığı hakikat, diğeri tahsili fidesiz olan batıldır.

3 - İbnisinayi itikadı - İbnitufeyl İbnisina hakkında şu sözleri irat ediyor: "İbnisina Aristonun kitaplarındaki meselelerini beyan etmeği tekeffül ederek Aristo Mezhebine göre yürümüş, Şifada Aristo Felsefesi yolunda gitmiş idi, kitabının baş tarafında tasrih ettiğine göre bunu hak görmemiş, ancak Meşşai mesleği üzre yazmış, Hakkı apaçık isteyen kimseye (Felsefi Meşrikiye) sini tavsiye etmiştir. (1) Şifade Aristodan bize naklolanmayan bir takım şeyler bulunsa bile yine Şifa ile Aristo Kitaplarına ehemmiyet veren kimseye bu iki hakimin pek çok hususta uyuştukları zâhir olur, Aristo Kitaplarının ve Şifanın iç yüzleri anlaşılaksızın zâhirine bakılırsa onunla kemale erişilmez, nitekim Ebuali buna Şifada tenbih etmiştir.

4 — Gazaliyi itikadı - İbnitufeyl Gazaliye ihtiram ile beraber eserleri hakkında şöyle diyor: "Gazalinin eserlerine gelince; Gazali cümhura hitabi hasebile bir yerde bağlar, bir yerde çözer, bazı şeyler ile tekfir eder, sonra onları helâl sayar; Tehaüfite haşri cismaniyi inkâr edip haşri ruhaniyi ispat eden Felsefeyi tekfir ettiği halde (Mizân) ın baş tarafında bu itikadın meşayihi sofiye itikadı olduğunu beyan etmiş, daha sonra (المعتقد) de kendi itikadının Sofiye itikadı gibi olup bu itikada, uzun uzadıya bahis ve nazardan sonra vâkıf olduğunu beyan etmiştir; Gazalinin eserlerini tetkik ve hakkile gözden geçiren kimse bu gibi mübayenetlere rastgelir, bu tarzından naşi (Mizanülâmel) ın sonunda itizar etmiştir (2). Gazalinin talim tarzı budur, pek çoğu remiz ve işarettir, ondan yalnız evvelâ kalp gözile vâkıf olan, kendisinden işiden veya pek kolay bir işaretle anlayacak derecede fitretifaika sahibi bulunan zat faide görür, (Elcevahir) de ehil olmayanlardan esirgenen bazı kitapları olduğunu o kitapların hakkı mütezammin bulunduğunu beyan ediyor, ben bunlardan hiç birinin Endülüse girdiğini bilmiyorum, bize gelen kitaplar (النفخ والتسوية ، المعارف العقلية) ile diğer mesail mecmualarından ibarettir; filvaki bunlarda işaret var ise de işaretler meşhur olan kitaplarında dağınık bir surette bulunan izahattan ziyade izahatı mütezammin değildir, (المقصدالاتي) sında o ehli olmıyanlardan esirgenen Kitaplardaki manalardan daha kapalı, daha derin şeyler var ise de bu kitabın esirgenen Kitaplardan olmadığını tasrih etmiştir, (Mişkât) ın sonunda Nurlar ile Mahcup olan sınıfları beyan ettikten sonra Erenleri izah ediyor, Erenler hakkında: "Vahdaniyeti mahzaya münafi olan sıfat ile müttasıf bir mevcuduazime vâkıf oldular,, diyor; bu sözün-

(1) — İbnitufeylin bu beyanatı İbnisinanın Meşşai olmayup İsraki olduğunu gösteriyor, halbuki İbnisina Meşşai mümessili sayılmış idi. zan iderimki İbnisinanın hususiyetini gösteren en sonra yazdığı (İşârât) İbnitufey, görmemişe benziyor, Şarkta işaret nazari itibare alınarak baş Feylesof Meşşai sayılmış, Şarkta pek uzun müddet devam eden bütün münazaralar, mücadeleler İşârât meydanının etrafında vaki olmuştur.

(2) — Sahife, 33, sayı, 06; sene, 4

den naşı bazı müteahhirin, Gazalının içinden çıkılmaz derin bir çukura düştüğünü tevehhüm ediyorlar, Gazalının bu sözüne Zatibari hakkında bir nevi kesret itikadı, lâzım geldiğini ortaya sürüyorlar, şüphe yok ki bizim nazarımızda Gazali saadetin en yüksek derecesine nail olmuş, bu şerif ve mukaddes mertebelere erişmiştir (1); fakat ilmi mükâşefeyi müstemil olan o esirgenen Kitaplar bize vâsıl olmamıştır; hak bize temamilen tevazzuh etmemiştir,,.

Felsefenin metodu:- İbnitufeyl hads ile istidlâli birleştirmiş, Şeriat ile Hikmeti cemeylemiş olan bir yolu tutmuştur, ilk önce nazar tariki ile ona hak doğruluyor, işi yoluna giriyor, sonra müşahede tariki ile beraber bu zevki tadıyor; artık kendisinden naklolunmaya lâyık söz söylemeye kendisinde kabiliyet görüyor: "Muttali olduğum hakikatleri iptidadan size ithaf edeceğim, şu kadar ki evvel emirde mebadiden başlamak, sonra gayelere yürümek iktiza eder, yoksa mebadiden evvel gayeleri açacak olur isem meveddet ve ülfet iktizası olarak bana hüsnü zan ettiğin takdirde sana mukallit olmaktan başka bir faide temin etmez; ben ise buna razı olamam, çünkü taklit mertebesi insanı yüksek derecelere çıkarmak şöyle dursun necatı da tekeffül edemez, maksadım sizi, evvelâ nazardan şuhudâ geçirmek, girdiğim yola sokmak, geçtiğim denizlerden geçirmek, erebildiğim yerlere iletmek dirki artık müşahede ettiklerimi müşahade edersin, bende tahakkuk eden her şeyi kalp gözüle kendinde tahakkuk ettirirsin de marifetini marifetimize bağlamaktan müstağni olursun (2). bu hal zamanlara muhtaçtır; başka işlerden ve güçlerden alâkayı keserek bütün himmeti buna hasretmek lâzımdır, eğer azmin doğru, bu emel uğrunda paçalarını sıvamaya kastın sahih ise maksadına erişince çektiğin sıkıntıya hamdüsena edersin, sây ve gayretinin bereketine nail olursun... Rabbini hoşnut ettiğin gibi Rabbin de senden hoşnut olur da seni yüneldiğin emeline, göz diktiğin meramına nail eder, umarım ki seni en doğru, gailelerden, afetlerden salim olan bir yola götüreceğim,,.

İbnitufeyl bu beyandan sonra ibretamiz olan İbnisinanın Hayyibniyakzan, Apsal ve Salaman kıssalarına nakle girişiyor. Felsefesini hikmeti-meşrikiyenin esası saydığı (Hayyibniyakzan) risalesinde beyan ediyor.

Felsefenin maddeleri:- İbnitufeyl Felsefelerini İbnisina ile Gazalının eserlerinden alıyor, her ikisini taklit ederek ihvanından biri tarafından irat olunan suale cevap vermek suretinde yürüyor, Ebuali ile Ebuhâmidin sözlerini tetebbü, birbirile mukayese, birde zamanında meydana bulan reileri ilâve ile hâsıl olan Felsefe İbnitufeyl Felsefesini teşkil ediyor; Hay-

(1) — İbnibacce ile İbnitufeyl Gazali hakkında birbirine zıt fikirlerde bulunuyorlar.

(2) — Diğer bir tabir ile hadıdı taklitten zivrei ikane uruc idersin.

yibniyakzanı gözden geçirenler (İbnitufeyl felsefesini İbnisine Felsefe-
sinden çıkarmıştır) zannında bulunurlar; halbuki bu rey doğru değildir,
çünkü İbnitufeyl Felsefesi ayrı bir Felsefedir, bizatihi kaim bir Felsefedir,
Farabî, Ebualî, Ebuhamîd İbnibacce gibi evvelki felâsife hakkında reyle-
rini beyan etmiş, kendisi için hepsinin fikirlerinden ayrı, başlı başına bir
hattı hareket çizmiştir. Bizzat kendisi hepsinin reylerine muttali olduktan
sonra kendisi için bir mezhep ve meslek ihtiyar ettiğini haber veriyor,
ibnitufeyl hikmeti meşrikiyenin esrarı hakkında yazdığını tasrih ediyor,
hiikmeti meşrikiye veya işrakiye evvelce yazıldığı üzere Neveflâtunî olan
Eskolâstik felsefesidir. Şu kadar ki aralarında pek ince ve gizli bir fark
vardır. İbnitufeyl İbnibaccenin Akliyei âliye mesleğini esas tutarak onu
işrakî felsefesine çıkarıyor. İşrakî mesleğini büyük bir itina ile vücudilik-
ten artırıyor, meşşai mesleği ile aralarındaki farkı da bir nevi tahassus,
bir rengin muhtelif anları gösteriyor.

Felsefesini tahlil:- İbnitufeyl hayalî kıssalar ile bir nevi saadeti akliye-
gösteriyor, ittisal hâsıl oluyor, hakikat olduğu gibi hads tarikile apaçık
görünüyor, Frenklerin (Autodidacte) dedikleri (kendi kendine öğrenme,,
usvîni meydana koyuyor, tabiatı tetebbü ile felsefenin en yüksek gaye-
sine eriyor; tariki tabîi ile ele geçen ilmin, kur'anın fevkatabîi olan vahi
ile en mükemmel surette ahenktar olduğunu gösteriyor, Cumhura da bir
hisse çıkarıyor; İbnitufeyl tabip, tabiat âlimi, riyazî, felekî olmakla kıssala-
rının kahramanlarını ilme göre tasvir ediyor.

Romanda şu gibi meselelerin mevzuu bahsolduğunu görüyoruz:

1 — **Tenasül binefsîhi** - Hayyibniyakzanın ilk neş'etinde iki rei vardır.
birinci reye göre Hint adalarından hattı istiva altında bir adada anasız ba-
basız doğuyor, tenasül bizatihi caiz oluyor, ikinci reye göre ona yakın
bir adada babas. Yakzanın Emirî kız kardeşi ile izdivacı neticesinde do-
ğuyor, anası çocuğu bir sandık içine koyuyor, denize atıyor, dalgalar o-
nu o ıssız adaya getiriyor. İbnitufeyl evvelki sözü beyeniyor.

2 — **Neşiv ve İrtika Mezhebi veya Tekâmül nazariyesi** - Hayyibniyak-
zanın terbiye ve iâşesini bir Ceylân tekeffül ediyor, Ceylân Hayyibniyak-
zanı emziriyor. İbnitufeyl uzaktan tekâmül nazariyesine temas ediyor (ba-
kayi elyak) mebdetini de beyan ediyor:

Hayyibniyakzan biraz büyüyor, yedi yaşına yaklaşıyor, kendini rast
geldiği hayvanlara nisbetle çıplak, müdafaasız görüyor, yapraklar ile
örtünüyor, ağaç dallarından bir değnek yapıyor, uçlarını düzeltiyor, artık
bununla zaiflere hamle, kavilere mukavemet etmek istiyor, elinin meziye-
tini anlıyor. Kendi kıymeti yükseliyor. Kendisi için bir aleti müdafaa ya-
pıyor, avcı oluyor... san'atini ilerletiyor, günün birinde ölü bir

kartal buluyor, yolduğu tüylerinden pek ince bir elbise yapıyor, her tarafını örtüyor, kendisini sıcaktan, soğuktan koruyor, karşısına hiç bir vahşi çıkamıyor.

3 — Teşrihi hayvanî - Hayyibniyakzani emziren ceylân ihtiyarlıyor, hastalanıyor, ölüyor, çocuk ceylânın eli ayağı oynamadığını görünce feryat ve fiğana başlıyor, hastalığının sebebini öğrenmek istiyor, bunun için kendini araştırıyor, böylece hâsseları hakkında şüuri hâsıl oluyor, hastalığı göğsünde olduğunu düşünerek bıçağa benzer keskin bir taş ile yarmağı tecribe ediyor, bu tecribe ona akciğeri, yüreği tanıtıyor, bununla beraber onda gaip olan, bedenden ziyade şahsı teşkil eden bir gayrimahsûs şey hakkında ilk mefhum hâsıl oluyor, Cesedi mesken saydıktan sonra cesedi terkeden şeyin ne olduğunu düşünmeğe başlıyor, ceset onun bir aleti idi, o asıl bir hayvan idi; muharrik ve müdrik idi. Ceylânın cesedi çürümeğe başlayınca Hayyibniyakzan kargalardan çürüyen cesedin gömüleceğini öğrenmiş idi.

Hayyibniyakzan ateşi rastgele keşfetti, kuru dallar sürtülmekle alev çıkıyor, odun parçalarını yakıyor idi. Hayyibniyakzan bu keşfinden çok sevindi, o vakte kadar gördüğü şeylerin en şerefliyi olduğuna kani oldu; bu haricî ateş ile canlı olan efradde mülâhaze ettiği harareti hayvaniye hakkında mülâhazaya sebebiyet vermekle, diri, ölü eline geçen hayvanları teşrih ederek hepsini tetkik etmeğe başlıyor, artık teşrihi hayvanide kibari tabiiyyun mertebesine çıkıyor. Anlıyor ki hayvanların her bir şahsı bir çok azaya, türlü türlü hâsselere, hareketlere malik olsalar da bunlar yine, mebd-i bir karargâhtan olan, oradan sair azada inkısama uğrayan Ruh vasıtasile birdir; bu aza ya Ruha hadimdir, veya vasıtai tebliğdir, bedenî tasarrufda Ruhun vaziyeti türlü türlü silâhlar ile düşman ile savaşan veya avcılıkta bulunan kimsenin vaziyeti gibidir;

Hayyibniyakzan Ruhuhayvaniyi temamilen öğreniyor, san'atı müttasil terakki ediyor idi; artık ayakkabı yapıyor, kürk giyiyor, kıl büküyor, iplik eğiriyor, iğneler yapıyor idi; Kırlangıçlar ona yapı yapmağı öğretiyor, oda evine kapı yapıyor, avda kullanmak için yırtıcı kuşları terbiye ediyor, Tavukların yumurta'larından, öküzlerin boynuzlarından ve saireden Hayyibniyakzan istifade ediyor idi.

Romanın bu kısmı pek nafi, gayet dakik bir surette bir Ansiklopedi teşkil eder.

Hay yirmi bir yaşına kadar nazariyatını bu hadde getiriyor, iki merhale katediyor idi; ilk hayatında teşrihteki yüksekliği, hayatı maddiyenin esrarına vâkıf olması; ikinci hayatında bazı cemad ve nebati Muharebe

ve tegallüp edevatı olmak üzere kullanması, hile veya kuvvet ile bazı hayvanı bazı hayvana münkat kılarak hizmette bulundurması göze çarpıyor idi.

Ibnitufeyl yaş devrelerini yedişer seneye ayırıyor, her devreyi ilmin mütevali terakkiyatı ile gösteriyor idi

4 - Tabiat, Nefsinebatiye ve Hayvaniye : - Hayyibniyakzan daha sonra nazariyat vadisine geçiyor, ilmi tekemmül ederek felsefeye kalboluyor; bütün Maden, Nebat, Hayvanın envaini, hâssalarını araştırıyor, aralarındaki vasıfları, iştirak ve iftirak noktalarını buluyor, hayvanların suretini ve azalarının istimalini tettebbü ederek cins ve nevi fikirlerini buluyor, Hayvan ile nebat arasında vahidimüşterek sebebi ile her ikisi bir şey oluyor, şu kadar ki o vahidimüşterek Hayvanda kâmindir, Nebatta kemale mani vardır, tıpkı biri donmuş, diğeri akıcı olan bir suya benzer; bütün cisimler canlı olsun, cemat olsun bir şeydir, yalnız bir takım aletler vasıtasile bazılarında bir takım ef'al zâhir olur.

Hayyibniyakzan bundan sonra cisimleri hafif, ağır olmak üzere ikiye ayrılıyor, her birinin (ما به الاشتراك) ile (ما به الامتياز) dan mürekkep olduğunu anlıyor, evvelkisi cismiyet, ikincisi hiffet ve sıklettir, bütün ecsama nazar ederek her birinin böyle iki şeyden mürekkep olduğunu, ecsamın türlü türlü suretlerini keşfediyor ki biri cins diğeri fasıldır, işte âlemirühaniden ilk keşfettiği hakikat budur, çünkü suretler his ile idrak olunamaz, belki bir nevi nazariaklî ile idrak olunur, burada Hayyibniyakzan meskeni kalp olan nefsihayvaniyeyi de keşfediyor, nefsihayvaniye cismiyet ile türlü türlü hareketleri yaptıran manadan mürekkeptir, işte o mana nefsihayvaniyenin sureti ve faslıdır, o fasla da nefsihayvaniye derler; nefsihayvaniye de kendisini diğer ecsamdan ayıran bir fasıl gibi Nebattan Hayvanın harâretigariziyesine bedel olmak üzere bir mana vardır ki onun sureti ve faslıdır, ona nefsinebatiye denir, böylece nefsihayvaniye ile nefsinebatiye birer cins ile birer fasıldan mürekkeptir. Hayvan ile Nebattan maada kevnüfesat âleminde bulunan cemat da böyledir, onlarda da birer fasıl vardır ki o sebeple her birinden kendilerine mahsus olan herekeler ve hadiseler sadır olur; o fasla tabiat derler.

Hayyibniyakzan bundan sonra o fasla, nefsihayvaniye dönüyor, bunu tetkika koyuluyor.

5 — Anasırı erbaa - Ecsam, nazarında kendisinden efali hâssa sâdır olan suretler gibi görünüyordu idi, en basit zatlerin, hakikatlerin hangileri olduğunu araştırıyor. bu kerre anasırı erbaayı buluyor.

6 — Heyulâ ile suret - Anasırı erbaadan bir kısmının diğer bir kısmına tahavvül edeceğini, hepsinin cismiyet manasında müşterek ol-

duğunu evvel emirde zan ediyor idi; bu mana bu dört unsurun mütemeyyiz olduğu manalardan hâli idi, düşündü bütün ecsama şamil olan manayı imtidatte buldu, imtidat tul, arz, umuk denilen üç kuturda var idi, acaba bu imtidat yalnız mı cismaniyeti teşkil ediyor idi; yoksa başka bir mana var-midi. İmtidadın başlıbaşına kaim olmadığına hüküm itti, ne imtidat ne imtidadın hulûl ettiği madde başlıbaşına kaim olmuyor idi, sonra çamura baktı, çamur her türlü şekli alıyor, yine çamur olarak kalıyordu, yine imtidadı bulunuyor idi .

İşte buradan madde veya heyulâ ile suret mefhumunu buldu, madde çamur, suret imtidat idi, artık cismin heyulâ ile suretten mürekkep olduğuna kani oldu; ecsam türlü türlü mümted olan madde mahiyetinde idi.

7 — İlliyet nazariyesi - Hayyibniyakzan suyun buhara kalbolunmasını mülâhaza ediyor, görüyor ki madde muhtelif suretler kabul ediyor, her surete mahsus fiiller, eserler meydana geliyor, suret değişikçe fiil ve eser de değişiyor idi. Fiil ve eserin değişmesi suretin değişmesine delil olabileceğini elden geldiği kadar tetebbuatte bulunduktan sonra hâdis olan her şeye onu ihdas eden bir şeyin lâzım olduğunu, diğer bir tabir ile illiyet mebdini zarurî olarak buldu. Hayyibniyakzan burada kalmadı, umumî olarak suretin bir fâili ,bir fâilin var olduğu nefsinde mürtesem oldu.

8 — İsbativacip - İbnitufeyl Hayyibniyakzana illiyet mebdini zarurî olarak buldurduktan sonra onu bu âlemin bir Vacibe muhtaç olduğu neticesine illeti; Hay. evvelce bildiği suretleri birer birer tetebbü ederek hepsinin hâdis olup onlar için bir fâilin vacip olduğunu anladı, sonra suretlerin zatlerine nazar etti, her nevin kendisine mahsus eserler ve fiillerin suduruna müstait olmaktan fazla onlarda bir şey görmedi, düşündü suretten sâdır olduğunu zannettiği fiillerin hakikatte suretlerden sâdır olmayıp sureti aalet edinen bir fâilin fili olduğunu keşfetti. Hayyibniyakzana sünuh eden bu hakikat (وما رميت اذ رميت ولكن الله رمى) hadisi (كنت سمعته الذي يسمع به الحديث) Ayeti (2) idi (3)

9 — Tevhidibari ve Hüdus ve Kidemiâlem - İbnitufeyl Tevhidibari hakkında Hayyibniyakzanı şu gibi taharriyata sevk ediyor: Hayyibniyakzana Fâil, Vacip tafsil ile değil, icmal ile tecelli edince Fâili tafsil ile bilmek için kendisinde Hayyibniyakzanda büyük bir şevk vardı, henüz his âleminden ayrılmadığı için bu fâili muhtarı mahsusat cihetinden aramağa başladı, fâilin bir veya birden ziyade olduğunu henüz bilmiyor idi, ecsami arziyenin hepsini na-

(1) — Ben onun işittiği bir kolağı olurum.

(2) — Attığın zaman sen değil idin, belki Allah Atmıştır.

(3) — Budahisişerif ile Ayetikorime Mütasavvifehin istinat ittikleri Nususdur.

zarı itibardan geçirdi. İlk evvel tabiatte aradı, onları hep kevnüfesada maruz unsur gördü, bu kere ecrami semaviyeye yüzünü çevirdi, hareketlerini uzun uzadıya tetkik ederek feleklerin mütenahî ve kürevî bir cisim olduğunu, anladı, Hey'ette yüksek malûmat elde edinceye kadar tettebbua devam etti; Hayyibniyakzan bu zamanda dördüncü devrei hayatında, yani (28) yaşlarında idi. Hayyibniyakzan ecrami semaviyenin hepsinin, Eflâk ve ihtiva ettiği şeylerin cümlesinin hakikatte bir tek şahıs gibi bir fâilimuhtara muhtaç olduğunu, fâilimuhtarın asla cisim olmayacağını anladı. Kevnüfesat âleminde bulunan ecsamın da bir tek şey gibi olduğunu anlayınca bütün Alemleri tefekküre koyuldu, Hüdus ve kıdemi hakkında hayrette kaldı, her iki delilden birini tercih edemedi, nihayet delilleri bırakarak neticelerini düşündü, neticeleri bir buldu, her iki surette cisim hâsalarından Münezzeh bir fâil lâzım geliyor idi, bütün mevcutlar onun eseri o, bütün mevcutların illeti, müessiri oluyor idi. Hayyibni Yakzan Cenabıhakkı Alemin, Vücudilerin Mezhebi gibi cevher değil, belki illeti olarak kabul ediyor, âlemin kıdemine daha ziyade mütemayil görünüyor, âlemin her zerresine nüfuz eden Hikmet ve İlmin inceliklerine hayran olarak mevcudatı bu duygu ile tetebbü ediyor, mevcudatın, son derece olan bütün kemalâtı haiz, bütün nakisalardan münezze bir fâilimuhtardan sadır olabileceği neticesine varıyor: Allah Mürit, Hakim, Alim, Ekremülekremin, Erhamürrahimin, Kadir, ilâahirihi oluyor. Hayyibniyakzan bizatîhi Vacibülvücud olan Allahu buluyor, ona mahzıvücud, mahzıkemal, mahzıhüsün, mahzıilim, mahzıkudret diyor. Zatıbariden maada her şeyi hâlik görüyor, otuz beş yaşında bu marifeti elde ediyor.

10 — **Nefsınatıka** - İbnitufeyl Hayyibniyakzana Nefsınatıkanın gayri maddî olduğunu şöyle istidlâl ettiriyor: Hayyibniyakzan, artık Zatıbariden başka bir şey düşünmüyor, hangi bir şeyde bir san'at eseri görür ise hemen masnui bırakarak sânia geçiyor, artık sânia şevki şiddetleniyor, kalbini mahsûs, edna âleminde çekip mâkul; âlâ âlemine bağlıyor, bu mâkul âleme hangi vasıta ile yükseldiğini, Vacibülvücude hangi kuvvet ile vâsıl olduğunu anlamak istiyor, hasselerini araştırıyor, hiç birinin Vacibülcudu idrak edemeyeceğini görüyor, onu ancak zati vasıtasile idrak ettiğini buluyor, zatinin Vacibülvücud gibi cisim ve cismanî olmadığını keşfediyor, bu kerre kendi zatını tefekküre başlıyor, zatinin fesada uğramayacağını, fesat cisimlere âriz olduğunu anlıyor, bunu anlayınca bedenden alâkası kesilince ne olacağını düşünüyor.

11 — **Zatın kemal ve lezzeti** - Hayyibni Yakzan şu düşünceler içinde kalıyor, Kemalîne, Cemalîne, hüsün ve behasına nihayet olmıyan Hakka marifet peyda eden bir adam sonradan ondan mahrum kalırsa sonsuz elem

içinde kalır, nitekim mütemadiyen idrak eden kimse nihayetsiz lezzet, sonsuz sevinç içinde bulunur, bu marifetin fevkinde bir lezzet bulunamaz; Hayyibniyakzana artık zatinin kemal ve lezzeti ancak Vacibülvücudun mütemadi bir surette müşahede ile olacağı tebeyyün ediyor, o müşahedeyi göz açıp yumuncaya kadar bile mahrum olmayacak surette, bilfiil ebedi olarak idame etmek istiyor, öyle ki bilfiil müşahede etmekte iken ölüp te araya elem girmeksizin lezzeti devam arzu ediyor, Sofiye Şeyhi Cüneyd ölürken şu sözü (هذا وقت يرشدته) (1) demekle buna işaret etmiş idi.

Hayyibniyakzan bundan sonra bilfiil o müşahedeyi idame etmenin ne yolda olabileceğini düşünmeye koyuldu, gözüne bir şey ilişmedikçe, veya kulağına bir ses gelmedikçe, veya bir şey tehayyül etmedikçe, veya bazı azasına elem arız olmadıkça yahut açlık, susuzluk, soğukluk, sıcaklık, defitabiî gibi bir hal gelmedikçe her saat o mevcudî tefekkür eder idi, bu hallerde fikri bozulur, bulunduğu halden ayrılır idi, ancak cehit ve gayret ile o müşahedeye nail olur idi, gaflet halinde ansızın ölüm pençesine düşerek ebedi bedbahıtsızlığa, hicap elemine tutulacağından korkar idi, bu korku hali ona fenalık getirir, bir türlü ilâcını bulamaz idi.

12 — Nüfusu felekiye - İbnitufeyl Nefsinatıktan sonra Nüfusufelekiyeye temas ediyor; Hayyibniyakzana şöyle yaptırıyor: En nihayet derdine bir çare aramak emelile bütün hayvanatı taharri ederek çalıştıkları ef'allerine dikkat eder idi, anladı ki hepsinin gayesi şahısların ve nevilerinin bekasına hizmet etmekten başka bir şey değil idi, hiç birinin o mevcude şüuri yok idi, hepsi de büsbütün yok olacak idi, Hayyibniyakzan nebatı da yokladı, onu da hayvan gibi buldu, artık yüzünü yine göklere çevirdi, orada kendisinde olduğu gibi o mevcudu idrak edecek gayrimaddî bir mevcudün bulunduğuna hüküm etti, bu gayri maddî mevcudün Vacibülvücudî her zaman bilfiil müşahede etmekte olduğunu da anladı, çünkü ecrami semaviye fesat ve tegayyüre tâbi değildi, insan fesat ve tegayyüre tâbi olmakla insanda arasına müşahedeye mani arızalar var idi, ecramisemaviyede böyle arızalar yok idi. Hayyibni Yakzan bu sırada mürekkep olanların fesada Maruz kalacaklarını, basit olanların fesada maruz kalmayacaklarını keşif etmiş idi, âlemikevnüfesatta en aşağı bir mertebe teşkil eden Anasırıerbaanın cismaniyet mefhumundan fazla olarak zait bir sûret ile nebat, birden fazla sûretler ile hayvan tekevvün ettiği nazarında sabit oldu, burada yine tekâmül nazariyesine temas etti.

13 — İnsanın gayesi - Hayyibniyakzan uzun uzadıya tettebbüdan sonra İnsanın da diğer hayvanlar gibi bir hayvan olduğunu, şu kadar ki başka

(1) — Bu vakit kendisinden istifade olunacak birvakittir

bir gaye için yaradıldığını, hiçbir hayvanın yapamayacağı büyük işler için hazırlandığını da keşif etti, İnsanda biri cismanî, diğeri ruhanî olmak üzere iki cüz var idi, cüz'ü ruhanî veya nefsi cüzî eşrefi olup onunla Vacibülvücüdü idrak etmişti, bu cüz emrirabbani ilâhî idi, ona tegayyür ve fesat ârız olmaz idi, Ecsamın hâssa ve sıfatlarının hiçbirile müttasîf olmaz, hâsseler ile idrak olunmaz, hayale de gelmez idi, kendisinden başka hiç bir alet ile bilinemez, ancak kendisi kendisile bilinir idi, ârif o, maruf o, marifet o, âlim o, malûm o, ilim o, idi, aralarında bir ayrılık yok idi, çünkü tebayün ve ayrılık cisim ve cismanî olanlara mahsustur, halbuki orada ne cisim, ne cismanî yoktur.

14 — **Saadet ve Fevzünecat** - İbnitufeyl Saadet ve Fevzünecat için Hayyibni Yakzana şu teşbihleri yaptırıyor. Hayyibni Yakzan Hayvanat içinde ecramisemaviyeye benzemek ancak kendisine mahsus olduğunun, sebebini keşfedince bütün gayretini kendisini onlara benzetmeğe hasretti, Vacibülvücüt Ecsam sıfatlarından münezzehe olduğu gibi kendisinin de münezzehe olması itibarile Vacibülvücüdünde bir az benzediğini anladı, artık mümkün olduğu kadar nasıl olursa olsun Vacibülvücüdün sıfatını tahsile çalışmak, ahlâkile mütehallik olmak, efaline iktida etmek, iradesini tenfize cehdetmek, her işini ona tevdi etmek, her bir hükmüne razı olmak hususlarını Vacip gördü, Hayyibni Yakzan evvelce Saadetin veya Şakavetten kurtulmanın ancak göz yumacak kadar gafil olmayacak derecede Vacibülvücudu müşahedede devam olunduğunu bilmiş idi, bu kerre devami müşahedeye vesile olacak hususa baktı, üç teşebbuhu düşündü (1).

İlk teşebbuh mahsusatta tasarruf icra etmek idi, mahsusat ise müşahadenin önüne gerilmiş perdeler idi, buna ihtiyaç ancak ruhuhayvaniyi idame etmek için idi, ruhuhayvanî ile ikinci teşbih hâsıl oluyor idi, (2).

İkinci teşebbühte daimî müşahededen büyük bir hisse hâsıl olur, fakat bu müşahede halis bir müşahede değildir, çünkü bu suretle müşahede eden kimse o müşahede ile kendi zatini taakkul eder, sonradan tebeyyün edeceği veçhile kendi zatine iltifat eder.

Üçüncü teşebbuh ile halis bir müşahede, halis bir istiğrak, hâsıl olurki burada Vacibülvücuttan başka hiç bir şeye iltifat yoktur, böyle müşahede etmekte bulunan kimseden kendi zati gaip olmuş, fâni olmuş, müzmaih olmuş olur. Hakkivacibülvücüt olan zatıvahitten maada sair zevat az olsun çok olsun Fâni, müzmahil olmuşdur, en son gaye üçüncü teşebbuhdur,

(1) — Hayvana teşebbuh, Ecrami semaviyeye teşebbuh, Allaha teşebbuh.

(2) — Ruhuhayvanî kalbi mesken ilinmiş, Topraktan, Sudan daha latif, Ateşten, Havadan daha kesif olmağla mürekkebatın enziyade mutedil olanıdır. bu itibar ile tabayi arasında mütevassıt bir tabiat hükmünü almıştır., suretinin hiç zıddı yoktur, ecrami semaviyenin suretlerinin de zıddı yoktur.

bu ise ikinci teşebbuh te uzun müddet çalışıp idmandan sonra vücuda gelecek, ikinci teşebbuh da ancak birinci teşebbuh vasıtasile devam edebilecek, birinci teşebbuh ruhu hayvaniyi dahilde takviye edecek, ona tükenmiş olan gıdaya bir yol bırakmak, hariçte ona eza verecek her türlü şeyleri def etmek lâzım geliyor, (1) ikinci teşebbuh te ecramisemaviye için üç vasfıhas bulunuyor. (2)

Hayyibniyakzan her üç sıfatta ecramisemaviyeye benzemek için uğraşmağa başlıyor; hayvan ve nebatata gücü yettiği kadar yardım etmeyi vazife biliyor; nezafet ve taharetibedeniyeye ehemmiyet veriyor, cinnastikler yapıyor, mehsusattan alâkasını keserek Vacibülvücuttan maadasını düşünmemeye azmediyor, bu azmini kendi etrafında dönmekle kuvvetlendiriyor idi, bütün mehsusattan gafil olur, Cismanî aletlere muhtaç olan hayal ve sair kuvvetleri gevşer, Cisimden münezzehtir olan fiyli kavileşir idi; bazı kerre düşüncesi saf olur, onunla Vacibülvücüd müşahede eder idi, ondan sonra Cismanî kuvvetler ona basar, esfelessafilin olan eski haline çevirir idi; fikri cisim ve cismanî olanlardan tahlis ettiği zaman kendisine Vacibülvücüd aittir bir takım ehval münkeşif olur idi,

İbnitufeyl Hayyibniyakzana Sıfatisübutiye ve Selbiyede İbnisinanın Mezhebine uygun bir mezhep keşfettiriyor; Sıfatisübutiyenin hepsi zatinin hakikatına racidir; kesret ecdamın sıfatından olmakla Sıfatisübutiyede kesret yoktur; sıfat zatin aynidir, Sıfatisübutiyenin hepsi de Cismaniyetten tenzihe racidir.

15 — Fena ve Vahdet - İbnitufeyl gayei tevhide şöyle tasvir ettiriyor. Hayyibniyakzan mücahedesine devam ile bütün fikrini, himmetini, kasdını vacibülvücude bağlar, hayaline gelen başka hatıraları atardı, bunu âdet edinmiş, bunun üzerine nefsin terbiye etmiş idi; mücahedenin şiddet, esnasında her şeyden geçer; müşahedeye dalar idi, bu arada kendi zati de fani, yok, müzmahil oldu, zati üzerine zait bir mana olmayan kelâm ile (لَمَّا مَلَكَ الْيَوْمَ اللَّهُ الْوَاحِدَ الْقَهَّارَ) (3) diye nida ederek Hak ve Vâhit olan Vacibülvücuttan başka hiç bir şey kalmadı. Hayyibni Yakzan bu dereceyi bulunca Vacibülvücudun sözünü anladı, nidasını duydu, bu hale daldı; hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği, hiç bir kimsenin kalbinden geçmediği şeyleri müşahede etti.

(1) — Hayyibni Yakzan burada gıdaların nevini tağaddi zamanlarını uzunuzadıya tetkik ediyor, kendisine muntazam bir puruğuram tertip iyleyor.

(2) — Alenikev-nüfesaade, ısıtmak, soğutmak, aydınlatmak; bir takım te'sirlerde bulunmak gibi viridiki sıfatlar. 2 - Şeffaf olmak, pislik ve bulanıklık bulunmak, hareketi devriyede bulunmak gibi kendisinde bulunan sıfatlar. 3 - Daimi bir müşahede ile Vecibi müşahede etmek. Vecibe gönül vermek, hükmüne münkad olmak meşiyetle hareket etmek gibi Vecibülvücüd nisbelle olan sıfatlar.

(3) — Bu gün mülk kimindir? Vâhit ve kahhar olan Allahındır

İbnitufeyl sonra şu sözleri söylüyor:

"Hiç bir beşer'in kalbine gelmeyen bir şeyi vasıf ve tarife gönül bağlama, çünkü beşerin kalplerine gelen şeylerin çoğunun vasıf ve tarifi müteassirdir; kabil değildir, nasıl olur da kalbe gelmeyen, kalp âleminde olmayan kalbin tavrından olmayan şey vasıf ve tarif olunabilir?, (1) "hatıra gelen şeyler tabir olunabilir; o hali tabire kalkışan muhal ile uğraşmış olur; bu tıpkı renkleri renk olmak cihetinden tatmak, sihay olan şeyin tatlı veya ekşi olduğunu anlamak gibidir; o makamda olan şey tahakkuk etmek için ancak o makama ermekten başka yol yoktur, hakikat kapısını çalmak tariki ile değil, belki misaller irat etmek suretile Hayyibniyakzanın müşahade ettiği acaibe ima edecek işaretlerden seni mahrum etmiyeceğim,,.

İbnitufeyl daha sonra Fena, İstiğrak, Vahdet hakkında şöyle söz söylüyor:

"Şimdi işaret edeceğim şeyleri cankulağıle dinle, Akıl gözünü aç, olabilir ki yolun caddesini bulabilsin, şu şart ile ki şu varakpareda tevdi edeceğim miktardan başka benden şifahî beyan isteme, çünkü cevelân yeri dardır, dil ile söylenemiycek olan bir şeyde lâfızlar ile tahakküme kalkışmak hatarlıdır. İşte söylüyorum:

(Vaktaki Hayyibniyakzan zatinden ve cemizevattan geçüp vücütte Vâhit, Hay ve Kayyumdan başka bir şey görmedi, neler müşahade etti, neler; sonra sarhoşluğa benzer bir halde ayılıp (2) başkaları müşahadeye başlayınca kalbine şu hatıra geldi: Zatinin hakikati ancak Zatihaktan ibarettir, kendisi Haktan başka bir şey değildir, belki burada hiç bir şey yoktur, ancak zatihak vardır, başka şeyler ecsamikesifeye isabet eden Güneşin nuri gibi dirki sen o nuri orada zâhir görürsün, her ne kadar bu nur zâhir olduğu cisme nisbet olunsa da o nur hakikatte güneşin nurundan başka bir nur değildir; bu cisim zail olunca nuru da zail olur, fakat güneşin nuru halile baki kalır. Bu cisim bulunmakla nuru eksilmediği gibi cismin yokluğu ile nuru artmaz. Bu nuru kabule salih bir cisim hâdis olduğu vakit kabul edince, bu cisim zail olduğu vakit nuru da zail olunca onun mansı yoktur).

16 — **Âlemi İlâhî** - İbnitufeyl âlemi ilâhî hakkında şu fikirleri dermeyer ediyor: "Âlemi İlâhî hakkında mesmu olan elfazdan biri ile söz söylemez, yoksa hakikate muhalif olan bir şey hakkında tevehhüm olunmuş olur, onu ancak müşahade eden bilir, onun hakikati ancak o âlemde bulunan kimse yanında sabit olur,,.

bitmedi İ. İ. Hakkı

(1) — Kalpten maksadı — Kalp denilen cisim, içindeki Ruhuhayvani değildir, belki kuvvetlerle İnsanın bedenine feyzan ided Ruhtur

(2) — Kendinden geçme haline Sekir, Ayılma haline sahir derler